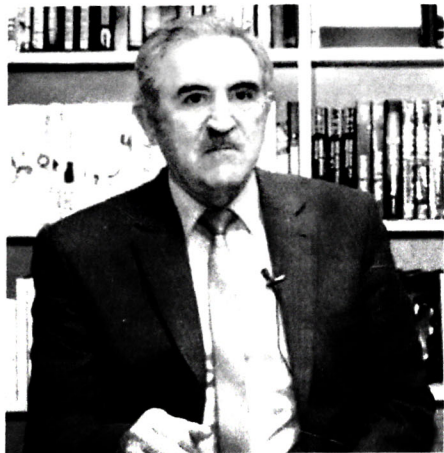

"MƏMMƏD ARAZA SÖZ VERMİŞDİM..."

Qasım İSABƏYLİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Söhrab Tahir danışdı ki, Məmmədlə Moskva-yə Kreml xəstəxanasına müayinəyə getmişdik. Analizlərin cavabını alınca Məmməd özündən çox nıgaran idi. Tez-tez deyirdi, qorxuram mənəmkə də anamın xəstəliyindən ola.

Analizlər təmiz çıxdı. Rəhmətlik uşaq kimi sevinirdi...

C.Cabbarlı ad. "Azərbaycanfilm" kinostudiya-sında işləyirdim, ömür boyu şux, qıvrıq gördüyüm Məmməd Arazın "Sənədlə filmlər Birliyi"nin baş redaktory Məmməd İsmayıl həyəətə çıxdığını gördüm. Məmməd Arazı görmək, bir az da ondan doğma söz, ən azı "Qəşəm, necəsən?!" eşitmək sevinciylə qaça-qaça yanlarına gəldim. Mənim ürəkdən gələn hal-əhval sorğuma Məmməd müəllim az qala halsız halda könülsüzçə gülümsəyib, başını razılıqla tərpətdi.

Məmməd İsmayıl danışır, o isə dodaqlarında təbəssüm fikrili-fikrili dinləyirdi. Heç mənəm gördüyüm Məmməd Araz oxşamırdı. Qəfil bəd xəbər eşitmiş adam kimi simasından çaşqınlıq duyulurdu. Məmməd Araz gedəndən sonra Məmməd İsmayıl üzünə baxdım. O da:

– Allah şefasını versin, – dedi, – ağır xəstədi.

Sonra bir dəfə də, bu tarix dəqiq yadımdadı – 1982-ci il idi, Azərbaycanda "Sovet xalqları ədəbiyyatı günləri" keçirilirdi. Onda artıq "Yazıçı" nəşriyyatında işləyirdim və aeroportda qonaqları qarşılayanlar sırasına mənə də salmışdılar.

Bir dəstə qonağı getirib, "Azərbaycan" məm-xanasının qabağında durmuşduq. Məmməd Araz da burdaydı. İlk baxışdan nəzərə çarpan görkəmiylə – şax dayanmışdı, ammi sakit idi. Rus şairi, ucaboy Anatoli Peredreyev avtobusdan düşən kimi sürətlə Məmməd müəllimə tərəf yeriyib, onu qucaqlayıb, deyərdim ki, doğma adam kimi üzündən öpdü. Məmməd müəllimin əhvalında isə bir dəyişiklik də olmadı – sakitcə gülümsəyirdi.

* * *

Aylar ötdükcə hiss olunurdu ki, Məmməd Araz artıq xəstəliyi haqqında az fikirləşir, hətta onun varlığını da unudub. "Azərbaycan" nəşriyyatında hansısa redaksiyada bir tədbirdəydik. Məmməd müəllim təklif elədi ki, hərə bir şeir oxusun. Kimsə, görə ki, Flora Xəlilzadəydi, şeir oxudu. Ondan başqa qabağa çıxmağa ürək eləyən olmadı.

– Birini də mən oxuyum! – Məmməd müəllimə sanki şeiri yazdığı anların həyəcanı gəldi. Oturduğu yerdə bir boy dikəlib, mən deyərdim ki, şeirini oxumağa söz aldığına sevinmiş kimi başladı.

Öz-özümə fikirləşdim: "Mən Məmməd müəlliməndən xeyli cavanam, amma bu həvəslə, bu şövqlə, bu həyəcanla şeir oxuya bilmərəm!"...

Oturub, nə haqdasa fikirləşəndə, yaddaşıam ərinib eləmədən, qoca qarı köhnə sandığını eşələyib on illərin itiklərini tapıb çıxartdığı kimi hadisələr ordan-buradan götürüb, tökülür adamın qabağına. Burda yadıma Məmməd müəllimi ev qayğısıyla baş-baş gördüyüm düşdü – 29 sayılı avtobus Qoşa qala qapısının qabağında dayanmışdı. Mən də universitetə getmək üçün içəri girib, adəti üzrə arxa cərgədə oturmışdım. Bir də gördüm Məmməd müəllim avtobusa qalxır – əlində üzüm qutusu vardı. Keçib sürücünün arxa tərəfində, köndələn oturacaqda əyləşdi və qutunu dizləri üstə sahmanlayıb, əllərini qoydu üstünə. Şeir yazan, qələm tutan əllər indi taxta qutudan yapışmışdı. Bu əllər balasıyla dən aparın quş dindiyinə bənzəyirdi. Bilmirəm, mənəm nəzərimi hiss etdimi, etmədimi, ta avtobusdan düşənə qədər oğrun-oğrun ona baxdım. Onda görə ki, Məmməd müəllim Yasamalda yaşayırdı.

"Elə bildim başqa adamdı..."

Mən Bəxtiyar Vahabzadəni, Məmməd İsmayılı hələ kənddə ikən, orta məktəb illərindən tanısam da, Məmməd Araz yaradıcılığıyla tanışlığım nədənsə şəhərə gələndən sonra baş tutmuşdu. Şairlə bu münasibətim əlbəttə şəxsi tanışlıqdan çox, şəxsi yaradıcılıqla bağlı idi. Sonralar Məmməd müəllimlə yaxından ünsiyyət qursam da, başqalarından fərqli tanışlığımızın əslində kasıb süfrəsinə bənzəri vardı. Belə ki Məmməd Araz bilirdi ki, tələbəyəm, adım Qəşəmdi, şeir yazıram, mən də bilirdim ki, Məmməd Araz görkəmli şairdi, mənə tanıyır. Özüməndə yaşlılarla ünsiyyətimin elə məqamıydı ki, qaynayıb qarışmaqdan çox əlimi çənəmə verib dinləmək, nəse öyrənmək havası vardı başımda.

Şəhərdə kitab mağazalarını gözdüyüm günlərin birində Məmməd müəllimlə rastlaşdım. Qol-tuğunda bükülü nəse vardı:

–Verin götürüm, Məmməd müəllim.

Etiraz eləmədi. Mənimlə yol boyu danışib-danışmadığı da yadıma gəlir. Çox getməmişdik, rəhmətlik şair Sərdar Əsəd qarışımıza çıxdı. Məmməd müəllimlə görüşdü. Görək ki, mənəmlə də əl tutdu. Sonra yanpörtü, bir az da döyülmüş halda üzümə baxıb, Məmməd müəllimi kənara çəkdi. Nə danışdı, nə danışmadı, deyə bilmərəm, xudahafizləşib getdi.

–Sərdar soruşdu ki, bu oğlan kimdi? – Məmməd müəllim Sərdar Əsədin hərəkətinə görəmi, nəyəsə, mənəm sualımı gözləmədən, onsuz da soruşmayacaqdım, özü dilləndi. – Dedim, cavan şairdi, tələbədi. Tanıyırmış səni. "Elə bildim başqa adamdı..." – dedi. – kiməsə oxşadıbmış mənə.

Bu görüşün üstündən 1-2 həftə keçməmiş Sərdar Əsəd intihar elədi.

Ona qədər Sərdar Əsədin ölümə doğmalıq ifadə edən hansısa şeirini də oxumuşdum. Bu o vaxtlar idi ki, görkəmli şair Əli Kərimin vəfatı ədəbi ictimaiyyəti yandırır yaxmışdı. Hətta xalq şairi Rəsul Rza Əli Kərimlə vida mərasimində, görə ki, "ölmək növbəsi bizim idi", demişdi.

Əli Kərimin ölümüylə böyüklüyü üzə çıxırdı. Sağlığında ona deyilməsi vacib olan tərifləri, təqdirləri indi qəzet-jurnal səhifələri tutmurdur. Az qala şöhrət həvəslə şairlər Əli Kərimin ölümünə qiblələr olmuşdular. Mənəm ələmdə elə bil Sərdar Əsədin də ürəyində belə bir ölümə məhəbbəti oyanmışdı. Ancaq onun intiharı ədəbi ictimaiyyətdə Əli Kərim itkisinin ağrısını yaşada bilmədi. Sərdar Əsədin ölümünə, daha doğrusu intiharına təəssüfədən çox qınaq vardı.

Məmməd Arazla bir dəfə də söz yoldaşlığı eləmişdim. Şair Məmməd İsmayılın televiziya işlədiyi illər idi. "İlham" adlı bir proqram hazırlamışdı. Bu verilişin ilk iştirakçıları isə Xudu Məmmədovla Məmməd Arazla yanaşı o zaman gənc olan Zəlimxan Yaqubla mən idim.

Bu verilişdən sonra Məmməd Arazla avtobusla qayıdarkən dediyi bir cümlə yadımda qalıb: "Hər il Nizaminin "İsgəndərnəmə"sini təzədən oxuyuram"...

Avtobusdan düşüb, ayrılmaq məqamında Xudu müəllimin "bəlkə bir çay içək" təklifindən Məmməd müəllim: "Təcili tərcümə işim var, sifariş veriblər, bir-iki günə çatdırmalıyam!" deyərək boyun qaçırdı. Açıq sonralar belə Məmməd Arazı bəzi şairlər kimi çayxanalarda yer salıb oturan görmədim.

Bu görüşdən o da yadımda qalıb ki, bir dəfə Məmməd Araz ələmdə kalmıq şairi David Kuqultinovun şeirlər kitabını görüb, alıb öləri vərəqləyib, tez də qayıtdı: – Şərqin ceynəyib tüpürdük-lərini bu təzədən yazır.

Hiss elədim ki, Məmməd müəllim onda ölkə miqyasında (SSR) təbliğ edilib tanıtılan kalmıq şairinin yaradıcılığını xarakterizə etməkdən çox, ədəbiyyata gəlmək istəyən bir gənci qeyri-oriqinal yoldan çəkəndirmək istəyiylə demişdi bu fikri.

Bu hadisə yadıma çox-çox qabaqlar keçirilən Yazıçılar İttifaqının qurultayını saldı. Bu ali tədbir Elmlər Akademiyasının İstiqlaliyyət küçəsindəki Akt zalında olmuşdu. Yığınaqda iştirak eləməyə haqqım olmasa da, orada olmağı özümü borclu bilmişdim. Hətta fasilədə qarşılaşdığım dərək rəhbərimiz mərhum şair Ağacavad Əlizadə bunu mənə irad tutmuşdu:

– Qəşəm, burda neylirsən?!

Əslində "Bura niyə gəlmişən?!" deməliydi.

Onda ədəbi ələmdə böyük canlanma vardı, qurultay bir növ ədəbi müzakirələrlə yanaşı kiminsə qanqaraçılığı, kiminsə əsəblərini cilovlaya bil-məməsiylə müşayiət olunurdu. Lap yaxşı yadımdadı, akademiklərdən biri poeziya üzrə mürəzə-ləyib tribunadan düşəndə adının çəkilmədiyini görən rəhmətlik Atif Zeynallı hirsini boğa bilmə-di, az qala hamının eşitdiyi bir tərzdə "İt bundan yaxşı hürür" dedi. O da yadımdadı şair Fikrət Qo-ca qabaq cərgədən başını çevirib lal baxışlarla ona baxdı.

Məhz belə məqamlara şahidliyimin hələ tez ol-duğunu nəzərdə tutan Ağacavad müəllim iradın-da haqlıydı.

(Davamı 4-cü səhifədə)

"MƏMMƏD ARAZA SÖZ VERMİŞDİM..."

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

"Son" a dönən ilk gəliş...

Onu da unutmamışam ki, mərhum Mirzə İbrahimov Əkrəm Əylislinin "Kür qırağının meşələri" əsərini bərk tənqid eləmişdi. Azərbaycan KP MK-nin I katibi Heydər Əliyev də rəyasət heyətindəydi. Birdən qabaq sırada oturmuş Əkrəm Əylisli başını geri çevirib, özünə məxsus təbəssümlə arxa sırada oturan Fikrət Qocanı çağırdı:

–Fikrət, ay Fikrət!

Fikrət Qoca onu görməməzliyə vurub, zarafatla:

–Məni çağırma, Heydər Əliyev baxır... – dedi.

Yəni səni tənqid eləyiblər, elə bilər ki, mən də sənənləyəm.

Fasilədən sonra iclas ölkə rəhbəri olmadan davam edirdi. Bu zaman Məmməd Araz yan qapıdan sürətlə zala girdi, ondan da az sürətlə gəl-məyən Tofiq Mahmud da dəliyə.

Hiss olunurdu ki, Məmməd müəllimin kefi kökdü, özü də şux görünürdü. Tribunada isə Yazıçılar İttifaqının Naxçıvan bölməsinin sədrimi, katibimi, onda necə adlanırdı deyə bilmərəm, şair Müzəffər Nəsirli danışdı. Sözüünün sonunda Naxçıvanda bədii-ədəbiyyat nəşriyyatının açılmasına ehtiyac olduğunu da vurğuladı. Məmməd müəllim az qala hamının eşidəcəyi tərzdə replika atdı:

–Nəşriyyatı neylirsən, ay zalım oğlu, onsuz da yaza bilmirsən...

Geoloq dostum Ağamahmud Səmədov danışdı ki, mən Məmməd Arazı şeirlərindən tanıyıb sevirdim. Amma onun millət sevgisi haqqında məlumatım yox idi. O vaxtlar Filizçay yatağında işləyirdim, tez-tez Məmməd Arazın baş redaktoru olduğu "Azərbaycan təbiəti" jurnalında Böyük Qafqazın geologiyası haqqında yazılarım çap olunurdu. Bir gün də ayrı bir millətin nümayəndəsiylə məqalə yolladım redaksiyaya. Heç gözləmədiyim halda "gündə sabah"a saldılar. Bir gün də getdim Məmməd müəllimin yanına. Dedi, onsuz da yerimizi özgələrə çox vermişik, sən çalış bu ənənəni davam etdirmə. Təkcə yaz.

Bu iradına baxmayaraq rəhmətlik yazımı geri qaytarıb, mənə iş yoldaşımın yanında pört eləmədi.

Badamdarda yerləşən nəşriyyatımızda – "Şirvanəşr"də oturmuşdum, işçilərdən kimsə tez-tələsik yanıma qalxdı:

–Bəs Məmməd Araz maşınını yuduzdurur, kitab mağazamızın qabağında dayanıb.

Tez yerimdən durub, pillələri enib yanına getdim. Həyat yoldaşı Gülsüm xanımla dayanmışdı.

–Burda niyə durursunuz, yuxarı qalxıb bir stəkan çay içsəniz.

Məmməd müəllim hərəkətə gəldi. Qolundan yapışdım. Gülsüm bacıya nə illah elədim, "Yox, maşını yuyurlar, burda gözləyəcəm" dedi.

Danışmaqdan çox dinləməyi sevdiyimdən darıxmasın deyər Məmməd müəllimi söhbətə çəkmək üçün adda-budda suallar verirdim. O da bacardığı qədər marağımı təmin etməyə çalışdı. Hiss edirdim ki, çox danışmaq istəyir, səsi titrəyib itirdi. Qürrələnməkdən-filandan uzaq, sadəcə söhbət xatirinə:

–Evim də burdadı, nəşriyyatın arxasında,– dedim.

O da:

–Aqilin də (kürəkəni yazıçı Aqil Abbas – Q.İ.) evi burdadı, Badamdarda. – cavabını verdi.

Yenidən Məmməd müəllimin fikrini cəlb etmək üçün yerimdən durub, "Nənəm təkti" kitabımı gətirib qoydum qarşısına:

–Məmməd müəllim, istəyərdim bunu oxuyasınız.

Kitabça nazik olduğundan, açıb baxmadan, bir kitab adamı kimi azca or-tadan qatlayıb pencəyinin yan cibinə qoydu. Başını tərpətdi:

–Mütləq oxuyacam.

Bir azdan darıxmağa başladı. Pəncərəyə tərəf baxdı:

–Qurtarmadılar ki?!

–Bu dəqiqə, Məmməd müəllim!

–Eşiyə çıxıb, maraqlanıb geri qayıtdım. – Az qalıb. Qurtaran kimi xəbər verəcəklər.

Bir qədər də ordan-burdan suallar verdim, özüm danışdım. Arada fasilə yaranan kimi yenidən pəncərəyə sarı boylandı. Gördüm durmaq istəyir:

–Gedim...

Qolundan tutub pillələrlə endirib, nəşriyyatın qabağına düşürdüm...

Bu, mənim Məmməd Arazla son görüşüm oldu.

P.S. Məmməd Araz Fransadan, o zaman dəbdə olan sözlə desək, yara-dı-cılıq ezamiyyətindən qayıtmışdı, özü də qoyunqoltuğu dolu qayıtmışdı – adına "əla"dan başqa bənzətmə yaraşdırmaq mümkün olmayan bir silsilə poetik pay vardı boxcasında. İndi yadıma sala bilmirəm, hardasa təəssüratını danışdı. Bir sözü açığı məni heyrətə saldı: "Fransada istəyir "dahi" ol, heç kimə daxli yoxdu!"

Xeyli vaxt bu fikri başımdan çıxarda bilmədim – necə yəni, bizdə balaca bir şairi görəndə adam özünü ititirir, o boyda Fransada sözün bəxtinə doğrudanmı bu boyda ucuzluq düşüb?!

Bu fikrə qail olmaq üçün nə az, nə azıq, düz 40 il yaşayıb, bu günü görmək ehtiyacım varmış demə. Bu gün Azərbaycanda, istəyir dahi ol, Aşıq Ələsgər demişkən "özünə bəysən, malades!"